

De lotgevallen van een Oostendse "refugee" in Groot-Brittannië tijdens W.O.1

door Roger JANSOONE

WOORD VOORAF

Via Ere-voorzitter A. Van Iseghem en bestuurslid Emile Smissaert van "De Plate", kreeg ik een tijd geleden een oud en beduimd schoolschriftje toegespeeld voor eventuele tekstverwerking en opname in ons tijdschrift. Het gaat hier om een oorlogsdagboek van een zekere Joseph Noote uit Oostende, een bouwvakarbeider die op 15 oktober 1914 de wijk nam naar Frankrijk aan boord van het Oostends vissersvaartuig O.42 (reder-schipper Jan Borrey). Zijn relaas (getiteld "Een kort verhaal van de wegvlucht uit Oostende voor den Duitschmans") is, als oorlogsverhaal, zeker niet spectaculair, maar niettemin is het, als uniek "document humain", in historisch en volkskundig opzicht belangrijk en vermeldenswaard. Ik zeg wel "uniek", want - voor zover ons bekend - bestaat er geen enkel gelijkaardig document, en indien er al identieke zouden bestaan hebben, dan zijn ze allicht al lang verdwenen.

Het gaat hier om de getuigenis van een gewone arbeider die, in een tijd van veel "ongeletterden", zich eigenlijk vrij behoorlijk weet uit te drukken in een taal die vaak aangrijpend is in al zijn soberheid en eenvoud. Uiteraard is dit oorlogsdagboek in geen enkel opzicht te vergelijken met bv. het "Dagboek van Anne Frank", maar - zonder het letterkundig en inhoudelijk niveau van de meeste oorlogsdagboeken te benaderen - verdient dit zeldzaam en oorspronkelijk tijdsdocument toch wel een plaatsje in de lange rij van soortgelijke getuigenissen. Pas op 6 november 1915 is Joseph Noote met dit dagboek begonnen ("Opgestel door Joseph Noote, Glasgow 6-11-15", zo begint hij zijn verhaal), doch hij vangt aan met het ophalen en neerpennen van zijn herinneringen (of waren het beknopte notities ?) omtrent de gebeurtenissen sedert de vlucht uit Oostende op 15 oktober 1914. Hij geeft niet aan waarom hij "voor den Duitschmans" gevlucht is (vermoedelijk behoorde hij ooit tot de bemanning van de O.42 en is hij gewoon meegevaren met het schip), maar vooral geeft hij geen verklaring voor het feit dat hij wegevlucht is zonder vrouw en kinderen.

De rode draad die doorheen zijn verhaal loopt, is immers zijn onuitroeibaar heimwee naar vrouw en kinderen, en zijn herhaalde pogingen om met hen opnieuw in contact te komen of dan toch enig nieuws van hen te mogen ontvangen. Was het de bedoeling dat zij op een ander schip zouden inschepen ? Of zijn zij in de algemene paniek op de kaai in Oostende, net vóór de intocht van de Duitse troepen, elkaar kwijtgeraakt te midden van de wriemelende massa ?

Feit is dat zijn vrouw en kinderen gans de oorlog in Oostende gebleven zijn. Pas op 2 februari 1919 - na diverse repatriëringsperikelen - kwam het weerzien in Oostende. Was het een blijde hereniging ? Kennelijk waren beide echtgenoten van elkaar vervreemd, want Joseph Noote besluit zijn dagboek met de laconieke slotbemerking "Angela Deraedt met haar twee kinderen is weggelopen 14 december 't jaar 1919". Tragische ontknoping van een tragische oorlogsepisode uit het leven van een eenvoudige arbeider ..

Het negentiendeëeuws schriftje waarin dit oorlogsdagboek werd neergepend, is op zichzelf en als dusdanig reeds een tijdsdocument (de voorpagina wordt hieronder afgedrukt). Het is getiteld "Holmes' Pioneer Jotter - For pencil use - Useful to everybody - W. & R. Holmes, Educational Booksellers, 3 & 5 Dunlop Street, Glasgow", en op de keerzijde vinden wij "Arithmetical Tables" en een "Multiplication Table". Met andere woorden: volledig "useful" en afgestemd op de toenmalige scholier. De prijs van dit schriftje (in rood afgedrukt " 1 D ") was toen welgeteld één penny !

Nog een ander - voor historici - opmerkelijk detail : Wanneer Joseph Noote op 6 november 1915 begint met zijn oorlogsdagboek, schrijft hij onder de titel "In 't jaren 1914 x 1915", hetgeen er lijkt op te wijzen dat ook eind 1915 de gewone man er nog steeds geen flauw benul van had hoelang die oorlog nog zou kunnen duren (of dat er reeds een einde in 't verschiep was ?), dit in tegenstelling tot de hoogste bewind- en bevelvoerders in beide kampen, die toen - na de ontzuivering van het eerste oorlogsjaar - ongetwijfeld reeds in alle stilte voorbereidselen troffen voor een langdurige oorlogvoering. In een duidelijk latere toevoeging vermeldt hij vervolgens "1916", nadien ook nog "19-17" en tenslotte ook nog "19-18" en "1919". Een stilzwijgende getuigenis van het aanslepen van een eindeloze en uitzichtloze oorlog . De optimistische slogan "Thumbs up !" van de "Belgian refugees" in 1914, werd allengs een bittere noodzaak om het einde van de tunnel te kunnen zien !

De authenticiteit van dit oorlogsdagboek blijkt uit het schoolschrift zelf en voorts uit de stijl, de woordkeuze en het taalgebruik van de auteur. Ook bepaalde persoonlijke details leveren hiervoor het bewijs, zoals i.v.m. zijn heimwee naar vrouw en kinderen, evenals de bewaard gebleven advertentie waarin hij vanuit Groot-Brittannië navraag doet naar de verblijfplaats van vrouw en kinderen in België, en tenslotte ook de toevallige ontmoetingen met gevluchte Oostendenaars die telkens met naam en toenaam vernoemd worden. Het feit dat hij met dit dagboek pas echt begint in 1915, hierbij eerst terugblikkend op de gebeurtenissen sedert de vlucht uit Oostende in 1914, doet m.i. geen afbreuk aan de integrale authenticiteit van het journaal. Gelet op de nauwkeurigheid van de diverse datums en van een aantal details, mag geredelijk worden aangenomen dat hij zich hierbij gebaseerd heeft op beknopte notities die hij heeft opgeschreven en bijgehouden vooraleer dit dagboek aan te vangen. In die zin is het eerste gedeelte (over de periode 15.10.1914-6.11.1915) blijkbaar een eigen en meer uitgebreide transcriptie van eerder bijgehouden notities.

Eigenlijk is dit een verhaal van alle tijden : het relaas van de lotgevallen van de gewone kleine man, op de vlucht voor het oorlogsgeweld, weggerukt uit zijn vertrouwd milieu, en hulpeloos meegesleurd in gebeurtenissen waarop hij volstrekt geen vat heeft. Ten gronde geeft het ons een spiegelbeeld van wat wij zelf kunnen meemaken indien - God behoede ons hiervoor ! - wij gebeurlijk zelf door een dergelijk noodlot zouden getroffen worden. In ieder geval stemt het tot nadenken in een tijd waarin wij dagelijks geconfronteerd worden met de problematiek van vluchtelingen, asielzoekers en migranten. En waarbij wij gemakkelijk uit het oog verliezen dat - door de grillige spelingen van het lot - de rollen soms onverwacht kunnen omgedraaid worden . De destijds overbekende slogan "Thumbs up !" van de "Belgian refugees" tijdens W.O.I lijkt in elk geval een goede titel voor deze "case study".

Het is duidelijk dat deze tekstuitgave met commentaar logischerwijze aansluit bij mijn thans voltooide studie over "Oostende en de zeevisserij tijdens de Eerste Wereldoorlog" en ervan als het ware de tegenhanger vormt, in die zin dat wij nu ook eens kunnen kennis maken met de lotgevallen van hen die deze vier lange en bange oorlogsjaren hebben meegemaakt "over there", op de vlucht en in ballingschap in het buitenland. Dit gebeurt hier dan niet via een collectieve benadering van een vissersgemeenschap doch via het opvolgen van het dagelijks leven van een enkeling die individueel maar ook binnen een kleine collectiviteit, een opeenvolging van zeer ongewone gebeurtenissen moet meemaken . Beide studies vormen aldus logischerwijze elkaars "pendant" : het "gespleten" relaas van een door oorlogsomstandigheden en door de zee gescheiden Oostendse gemeenschap. Ik wens alle Oostendenaars en (waarom niet ?) alle niet-Oostendenaars veel leesgenot !

* * *

"Een kort verhaal van de weglucht uit Oostende voor den Duytschmans"

1. 't Jaar 1914

1.1. Vlucht naar Gravelines

"Wij zijn den 15 October den Donderdag om 11.30 uren uit Oostende gevaren (gevlucht met 32 personen aan boord Nr 42 moteurschip toebehoorde aan de heer Jan Borrey)." Met deze korte en nuchtere zinsnede begint Joseph Noote zijn oorlogsdagboek.

Nog diezelfde avond is de O.42 de haven van Gravelines binnengelopen "met schoon weder". Er waren blijkbaar onvoldoende voorzieningen getroffen om de stroom van Belgische vluchtelingen te kunnen opvangen. De vrouwen en kinderen, evenals enkele mannen, vonden een onderkomen in een herberg (met de ironische benaming "Au bon coin"), waar zij konden slapen op stoelen of op de vloer. De anderen bleven aan boord van het schip, waar zij - spijs de zeer beperkte ruimte - probeerden enigszins de nacht door te brengen.

De volgende morgen, na een slapeloze nacht, verlieten Jan Borrey en Joseph Noote reeds om 4 u. 's morgens het schip om aan de wal een fatsoenlijk onderkomen te vinden. Jan wist na enig zoeken en rondneuzen in een zijstraat van de Quai Macordor een huisje te huren waarin drie gezinnen een voorlopig onderdak vonden (namelijk die van Jan Borrey, Joseph Viane en Constant Vandamme). Tot nader order mocht ook Joseph hierin zijn intrek nemen. Het huisje bevatte geen enkel meubilair, doch dat was geen probleem vermits, net zoals aan boord van de andere uitgeweken vissersvaartuigen, naast vrouw en kinderen, ook zoveel mogelijk huisraad was ingescheept. Er kwam zelfs een kachel te voorschijn, benevens borden, koffie, een ketel, potten en pannen.

Het ging er dan ook snel vrij huiselijk aan toe. 's Morgens werd koffie gezet voor 19 personen, vervolgens werden via een beurtrol aardappelen geschild om nadien reeds om 10 u. een eerste pot aardappelen aan de kook te brengen. Verder ging het in "shifts" met tenslotte de afwas ("en 't was dan nog 3 uren dan men gedaan hadt met de schotels te wasschen").

Niettegenstaande die puike zelfredzaamheid was er toch het feit dat, ingevolge die plotse toestroom van vluchtelingen, in Gravelines niet veel te verkrijgen was, tenzij aardappelen, brood en "eene drooge haring". Het was dan ook begrijpelijk dat de Franse overheid al die vluchtelingen zo spoedig mogelijk wilde doen afzakken naar het zuiden, des te meer daar dit gebied van de Kanaalhavens vermoedelijk een primordiaal doelwit was van de snel oprukkende Duitse troepen. Op vrijdag 23 oktober kwam de Franse "Garde Civique" op alle hoeken van straten en pleinen omroepen dat alle in Gravelines verblijvende vluchtelingen ten spoedigste de stad moesten verlaten en zich zuidwaarts verplaatsen. Maar niemand gaf hieraan gehoor, allicht omdat de mensen dat in de praktijk niet goed zagen zitten. Bijgevolg verscheen de "Garde Civique" op 29 oktober opnieuw ten tonele "met eene seule pap en borstel en plakbrieven". De Belgische vluchtelingen kwamen nieuwsgierig kennis nemen van de affiches : uiterlijk op 30 oktober 1914, te 12 u. 's middags, moesten alle vluchtelingen de stad hebben verlaten, en wie hieraan geen gevolg zou geven, zou zich blootstellen aan zware bestraffing.

Dit maakte wel enige indruk. De vluchtelingen begonnen hun biezen te pakken. Weliswaar werd het ultimatum niet nauwgezet gerespecteerd, doch de Fransen waren al blij dat er in die massa vluchtelingen enige beweging begon te komen. Wat betreft de groep van de O.42, ging schipper Jan Borrey even poolshoogte nemen in Calais om na te gaan of er mogelijkheid was om aan te meren langs de kaai, en vervolgens hoe het aldaar gesteld was met het vinden van een onderdak. Het bleek echter dat de toestand aldaar nog slechter was dan in Gravelines : "geen mensch mochte in eene huis of kamer bewoonen, zij moesten alle op hunne schepen wonen en verblijven". Joseph Noote overwoog bijgevolg "dieper Frankrijk in te trekken", deels ook wegens toenemend

geldgebrek en het gemis aan enig vooruitzicht op een of andere broodwinning in deze oorlogszone. Toen bleek er in Calais een stoomboot vertrekkensgereed te liggen om vluchtelingen over te brengen naar een meer zuidelijke bestemming, doch schipper en bemanning van gevluichte vissersvaartuigen hadden uiteraard hieraan geen boodschap. En ook Joseph bleef twijfelen omdat hij intussen zeer gehecht was geworden aan het gezelschap van de groep waarmee hij was weggevlucht uit Oostende. Aldus bleven zij nog wat rondhangen in Gravelines. Misschien omdat er intussen reeds zeer veel vluchtelingen waren weggetrokken, werden zij niet verontrust door de Franse overheid, die blijkbaar al tevreden was met het bereikte resultaat. Dit neemt niet weg dat het dagelijks bestaan in Gravelines zeer precair geworden was wegens het algemeen voedseltekort. De winkels waren en bleven leeg, en de Fransen zelf teerden op hun eigen voorraden. Het zag er naar uit dat ingevolge de chaotische oorlogsomstandigheden, de distributiesector in dit oorlogsgebied volledig was stilgevallen.

De leefomstandigheden werden bijgevolg steeds nijpender. Op woensdag 18 november 1914 trok een klein groepje van vier personen opnieuw naar Calais om er, indien mogelijk, voedsel aan te kopen. Daar ontdekten zij dat andermaal een grote stoomboot klaar lag om te vertrekken naar het zuiden. In allerijl en uit arren moede is dan toch één van de gezinnen uit de groep ingescheept aan boord van dit schip, dat toen reeds ruim drieduizend vluchtelingen had opgenomen.

Op vrijdag 20 november was er marktdag in Gravelines, doch "wat vet en drooge haringen, dat was alles dat men kon krijgen op die schoone groote markt". En "de vluchtelingen moesten schier groote honger lijden met geld in de hand!". Tijdens het uiterst sober middagmaal werd op de deur geklopt. Drie gendarmen kwamen binnengestapt, één Belgische en twee Franse, ter bekendmaking van een uitdrijvingsbevel vanwege de Sous-préfet uit Duinkerke : binnen de twaalf uur moest iedereen vertrekken. Jan Borrey protesteerde en zei niet te willen vertrekken vooraleer hem ergens elders een nieuwe aanlegplaats voor zijn schip werd toegezegd.

(wordt vervolgd)

ILLUSTRATIES :

- voorpagina van het schoolschriftje van Joseph Noote (collectie "De Plate")
- eerste pagina van zijn oorlogsdagboek (id.)

